

*Л.М. Шара
(м. Чернігів)*

ПРЕДСТАВНИКИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ У СКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ (1893–1917 рр.)

Стаття присвячена проблемі представництва євреїв у складі Чернігівської міської думи, що функціонувала упродовж 1893–1917 рр. Йдеться про умови набуття євреями прав гласних на підставі Положення 1892 р.; показано в динаміці їхню чисельність та відносну частку серед потенційних виборців-євреїв і поміж загалу міських думців; охарактеризовано позицію гласних-євреїв стосовно законодавчого обмеження відстоювати інтереси своєї громади у міському самоврядуванні Чернігова.

Ключові слова: *Міське положення 1892 р., міське громадське управління, міська дума, виборчі права, гласні, представництво, єврейська громада.*

Чернігів кінця XIX — початку XX ст., будучи складовою російського імперського простору, користувався привілеєм на міське самоврядування, чинне на засадах Положення 1892 р. та доповненнях («Продовженнях») до нього. «Громадське управління міських поселень, — читаємо у законі, — опікується справами про місцеві користі й потреби...; коло діяльності... обмежується територією міського поселення та підпорядкованих йому земель» (ст. 1, 5)¹. Себто, представники виборної влади Чернігова турбувалися про різноманітні сфери життєдіяльності губернського центра від господарсько-побутових до соціальних аспектів, у тому числі, визначали джерела доходів до місцевого бюджету та його використання.

Право обирати до органів самоврядування надавалося містянам, які досягли 25-річного віку і сплачували податок із нерухомості, вартість якої становила не менше 1 тис. руб., або купували патенти на торгово-промислові підприємства (1–2 гільдій). Передбачався однорічний ценз осілості й можливість голосування для юридичних суб'єктів (ст. 24)². Не мали такої прерогативи особи, проти яких велося судове провадження, засуджені; звільнені з посади протягом останніх трьох років, позбавлені духовного сану, членства у станових товариствах; ті, хто перебував під наглядом поліції, вважався боржником щодо міських податків (якщо сума недоїмки перевищувала піврічний обсяг зборів); власники винних і відерних лавок, питейних домів (ст. 33). Не голосували також голова та члени Губернського із земських і міських справ присутствія (окрім губернського предводителя дворян, очільника губернської земської управи, міського голови, депутатів

від земського зібрання, міської думи), духовенство, представники прокурорського нагляду, поліцейські (ст. 32)³.

Громадське управління Чернігова структурувалося міською думою, на яку покладалися розпорядчі функції, та управою — виконавчим органом. Обиралися вони на чотири роки, очолювалися міським головою; у єдиних руках зосереджувалися обов'язки міського секретаря (ст. 56, 90)⁴. Упродовж чинності Положення 1892 р. чисельність Чернігівської думи коливалася від 32 до 60 осіб, залежно від числа виборців. «У міських поселеннях, — йшлося в законодавчому акті, — де не більше 100 виборців, має бути 20 гласних. Там, де число виборців понад — 100, на кожні 50 виборців більше цього числа додається троє гласних до тих пір, поки число їх досягне: у ... губернських містах із населенням менше 100 тис. осіб — шістдесяти» (ст. 56)⁵. Персональний склад Чернігівської управи передбачав посади міського голови, секретаря та 3–4 управлінців, один з яких водночас мав повноваження заступника очільника самоврядування.

Процес створення й діяльність інституцій громадського управління у Чернігові вже викликали інтерес науковців. Серед інших вирізняються ґрунтовністю дослідження Ю. Нікітіна⁶, Т. Демченко, О. Тарасенка⁷. Утім, на нашу думку, окремої уваги потребує сюжет, присвячений залученню до самоврядних структур депутатів від єврейської спільноти. Він ще не був об'єктом спеціального вивчення, хоча ж є актуальним із точки зору історичної об'єктивності. У Чернігові проживали представники різних націй, але домінували в етнічній мозаїці українці, росіяни та євреї. Численність останніх зумовлювалася, насамперед, тим, що місто увійшло до так званої «смуги осілості». Вона, на підставі Положення 1835 р., окреслювалася на українських теренах Волинською, Подільською, Катеринославською, Київською (крім Києва), Херсонською (крім Миколаєва), Таврійською (крім Севастополя), Полтавською (крім козацьких і державних сіл) та Чернігівською губерніями. Євреям категорично заборонялося селитися поза межами чітко вказаного простору, через що у 15 губерніях «смуги осілості» та 10 губерніях Царства Польського зосередилися 93,9% євреїв або 11,11% від усіх мешканців (на решті імперських теренів частка євреїв становила менше 1%)⁸.

Безпосередньо єврейська громада Чернігова була чималою. Аби підтвердити це, звернімося до статистичних матеріалів другої половини XIX — початку XX ст. Зокрема, 1862 р. у місті проживали 4066 осіб іудейського віросповідання, з яких 2477 — чоловіки та 1589 — жінки. Питома частка євреїв складала 27,83%, відповідно чоловіків нараховувалося 24,91%, жінок — 34,05%. Станом на 1884 р. мешкали 9500 євреїв (43,77% від загалу людуності): — 5000 чоловіків (41,93%) і 4500 (45,61%) — жінок⁹. Натомість 1887 р. зафіксовано зменшення частки іудеїв до 31,88% (за даними А. Морозової¹⁰) або до 38,5% за підрахунками М. Лілеєва (на 27101 городян — 5226 чоловіків-євреїв і 5219 жінок¹¹). Того ж, 1887 р., відсоток євреїв

Чернігова від загалу городян-євреїв губернії (15 повітових і 4 заштатні міста) склав майже 20%¹². На час проведення Першого Всеросійського перепису 1897 р. євреї посідали друге, після українців, місце в етнічній структурі губерньського центра — 31,7% від загалу (27 716 осіб) або 8799 осіб (4273 (29,4%) чоловіків і 4526 (34,4%) жінок)¹³. 1903 р. єврейська громада збільшилася до 12 192 осіб: 6233 — чоловіків і 5959 — жінок. Якщо підрахувати питому вагу, то вона сягала 39,1% від числа чернігівців (31 169 осіб), відповідно іудеї чоловіки становили 39,6% (15 730 усіх чоловіків), а жінки — 38,6% (15 439 загалу)¹⁴. Через сім років, 1910 р., частка єврейського населення серед жителів Чернігова складала 43,98%¹⁵. Періодичність зміни абсолютної та відносної чисельності містян-євреїв зумовлювалася різними загальнодержавними факторами. На думку А. Морозової, єврейське населення в Україні зростало за рахунок міграцій із західних губерній та природного приросту, а зменшувалося внаслідок еміграції за кордон через правову дискримінацію, скупченість на обмеженій території, однобоку спрямованість економічної діяльності та, значним чином, після погромів 1881, 1905 рр.¹⁶ У цілому, протягом 1897–1915 рр. із Чернігівської губернії емігрували 30 тис. осіб¹⁷.

На жаль, наявні у розпорядженні дослідників писемні джерела не дозволяють глибше простежити рухливість євреїв безпосередньо у Чернігові. Між тим, навіть, наведені матеріали свідчать, що вони становили стабільно третину, а почасти й понад 40% мешканців губерньського центра. Природно, що при такій чисельності єврейської громади її представники мали би посідати належне місце серед гласних Чернігівської міської думи. Однак, це унеможлиблювалося чинним законодавством. «Євреї, — вказувалося у Положенні 1892 р., — не допускаються до участі у міських виборчих з'їздах і зібраннях домовласників..., а також до заняття посад у міському громадському управлінні і до завідування окремими галузями міського господарства й управління... У міських поселеннях губерній, в яких євреям дозволяється постійне проживання..., крім міста Києва, євреї допускаються до виконання обов'язків міських гласних чи уповноважених за наступних умов... У кожному міському поселенні місцевою управою або міським старостою ведеться особливий список євреїв, які на основі Міського положення... могли б бути вибраними у міські гласні чи уповноважені. Із внесених у список осіб вибираються місцевим із земських і міських, або із міських справ, Присутством... міські гласні чи уповноважені числом, визначеним міністром внутрішніх справ, не більше, однак, однієї десятої частини загального складу думи або зібрання. На постанови Присутствія щодо означеного у попередній статті предмета скарги не приймаються (додатки 1–5 до ст. 24)»¹⁸. Вчитавшись у вищевикладений зміст, можемо констатувати — міське законодавство позбавило євреїв права обрання представників до громадського управління. Персоніфікація думців-євреїв визна-

чалася виключно волею членів Губернського із земських і міських справ присутствія (далі — Присутствіє), а не етнічної громади. При цьому до уваги бралися характеристики на кандидатів-євреїв, надані поліцеймейстером.

Таке «виняткове» ставлення до гласних-євреїв зумовлене тогочасною загальноімперською політикою. «Починаючи з 1880 р., — твердить С. Гольдін, — російська влада вбачала у євреях надзвичайно серйозну і реальну загрозу, що вимагала вжити заходи для захисту режиму, соціальної стабільності й громадського порядку». Дослідник наголошує, що у цієї загрози було декілька аспектів: роль євреїв у революційному русі, у російських економічних та інтелектуальних елітах, їхній вплив на економічний стан беззахисних і відсталих селян — головної опори режиму. Правляча бюрократія була переконана, що єврейський пролетаріат і єврейський капітал разом прагнуть повалити владу, яка позбавила євреїв багатьох прав. Імовірність масового напливу освічених євреїв в еліти (як це сталося на Заході) викликала страх перед засиллям єврейства і неможливістю зберегти у такому разі національний характер Росії. Такі фобії та стереотипне ставлення до єврейства бюрократія поділяла зі значною частиною соціуму, через те урядові заходи і рішення приймалися у контексті обговорення «єврейського питання» і в пресі, і в суспільстві¹⁹. До подібного висновку приходять й І. Погребінська, проаналізувавши становище євреїв в українських губерніях. На її думку, існування незалежно як в мовному, релігійному чи економічному плані компактно розселеної й досить добре організованої єврейської спільноти становило загрозу для базових принципів і засад функціонування державної влади. Відтак, уся система законодавчого регулювання і діяльності євреїв унапрямувалася на те, аби примусити їх відмовитися від національних і релігійних традицій і, врешті, зробити важкий особистий вибір у рамках сформованої імперськими політиками жорсткої альтернативи: або асиміляція, або еміграція²⁰.

Проблема пошуку витоків антисемітизму, його трансформація у форматі Російської монархії є окремим об'єктом вивчення. Наразі вітчизняне та зарубіжне історіописання акумулювало достатню кількість наукових студій з цієї теми. Мета ж нашої розвідки полягає у тому, аби, по-перше, показати в динаміці чисельний склад думців-євреїв у Чернігові згідно з Положенням 1892 р., по-друге, з'ясувати ставлення етнічної громади до законодавчого обмеження квоти їхніх представників у громадському управлінні та позицію гласних із цього приводу. Вибірчий закон 1892 р. та реалізація його у Чернігові напозір демонструють ставлення імперського уряду до єврейської нацменшини.

До Чернігівської міської думи, що працювала упродовж 1893–1896 рр., вибрали 32 гласних. Із них двоє, призначені Присутствієм, відстоювали інтереси єврейства²¹. Особовий склад розпорядчої інституції самоврядування 1897–1900 рр. збільшився до 41 гласного, але і серед них були тільки дві

особи від єврейської людності — купці Урій Урін та Шлема Шлепянов. Для порівняння, на підставі Міського положення 1870 р., виборча система якого не передбачала визначеного числа для євреїв, думцями працювали протягом 1871–1874 рр. 9 чол., 1875–1878 рр. — 10 чол., 1879–1882 рр., 1883–1886 рр. — по 14 чол., 1887–1890 рр., 1891 — квітень 1893 рр. — по 24 чол.²²

Архівні матеріали про виборчі кампанії початку ХХ ст. значно інформативніші й дозволяють простежити питому вагу євреїв, залучених до роботи у громадському управлінні, серед тих, хто теоретично міг набути право волевиявлення, і серед загалу депутатів. Так, дума 1901–1905 рр. каденції чисельно не змінилася, так само делегували 41 гласного. Єврейська громада могла б голосувати числом 164 особи або у відносному вимірі 33,7% від усіх виборців Чернігова (487 чол.). Але, їхні інтереси, за рішенням Присутствія, представили все ті ж двоє думців або 1,2% серед виборців-євреїв. Між 41 гласного думи євреї становили 4,9%. Визначаючи «достойних», члени колегіальної інституції ознайомилися, передусім, із думкою поліцеймейстера, викладеною у рапорті від 23 травня 1901 р. «... за своїм суспільним становищем і моральними якостями, — вказав він, — будуть підходящими кандидатами у гласні ... думи: провізор Ісаак Маркельс, почесний громадянин Леон Мерперт, купці: Залман Монозон та Гірша Урін. ... найбільшої уваги заслуговують за своїм розвитком і способом мислення Маркельс та Мерперт»²³. Засідателі Присутствія почасти зважили на такі міркування й призначили у міську думу Гіршу Уріна. Другу ж вакансію знову віддали Шлемі Шлепянову, який, вочевидь, неодноразово позиціонував себе з кращого, у баченні членів Присутствія, боку²⁴.

Через чотири роки, у виборчій кампанії 1905 р., дозволялося б голосувати 160 євреям Чернігова, з яких 139 — власники нерухомості, 21 — утримували торгові підприємства, купуючи промислові патенти. Присутствіє мало уповноважити на роботу в розпорядчому органі самоврядування 4-х іудеїв. Тобто, питома вага від загалу можливих виборців-євреїв склала б 2,5%²⁵, поміж усіх думців (44 особи) — 9,1%²⁶.

Як бачимо, відносна частка гласних-євреїв збільшилася, але не вдовольнила етнічну громаду, а головне — місцеве врядування. З огляду на революційні події початку 1905 р., антиурядові протести на імперських обширах, міська управа почала наполягати на внесенні змін до чинного законодавства. Ще напередодні вибору думців, у лютому 1905 р., вона адресувала губернаторові, статському радникові Олексію Хвостову клопотання за № 1360, в якому йшлося про потребу скорегувати Положення 1892 р. Власне, це було водночас і нове прочитання його засад про залучення до самоврядування євреїв. Уважаємо за доцільне навести найвиразніші моменти. «Склад гласних думи, — вказувалося, — обраховується згідно із 56 ст. Міського положення відповідно числу виборців, уписаних у виборчий список, у який євреї не вносяться; отже, якщо за цим списком визна-

чаються... гласні, то усі вони і повинні бути вибраними... Якщо формується особливий єврейський список, ... то і гласні із євреїв повинні призначатися понад загальне число гласних... Інакше виходить кричуща несправедливість. Через усунення євреїв від участі у виборах гласних і через не зарахування їх до загального виборчого списку, число виборців для Чернігова, порівняно з будь-яким російським містом, де нема євреїв, скорочується наполовину... Той принцип закону (4 ст., XIV п.), що гласних євреїв повинно бути не більше однієї десятої загального складу думи, передбачає лише співвідношення між загальним числом гласних християн і євреїв, але зовсім не витіснення гласних християн гласними євреями, призначеними не понад загальне число гласних християн, а у складі цього числа...»²⁷.

Властиво, що своє прохання представники самоврядних структур аргументували суто прагматичними потребами. «Склад думи м. Чернігова, — читаємо у поданні, — і без того мало чисельний, не відповідає обсягу справ, ... покладених на думу населенням і законом; зменшення його за рахунок гласних євреїв несправедливо і, навряд чи, правильно з формальної точки зору»²⁸. Звідси випливала сутність клопотання: «призначати євреїв не в загальне число гласних, а понад те число... Від того і громадське управління не потерпало би, так як число гласних і працівників збільшилося б; представництво інтересів єврейського населення стало би повним; дух закону був би дотриманий»²⁹.

Означене подання управи, як і вимагала буква закону, передали на розгляд Присутствія, члени якого мали обговорити і, долучивши власне рішення, направити міністру внутрішніх справ. 6 квітня 1905 р. відбулося засідання Присутствія, яке постановило: «клопотання Чернігівської міської управи про зміну існуючого порядку обрання євреїв визнати таким, що заслуговує на увагу»³⁰. Колегіальна інституція, очолювана керівником місцевої коронної адміністрації, підтримала. Вочевидь, вбачали у тому користь для місцевої громади, де значна частина представлялася єврейською спільнотою. Саме життя вимагало, аби законом враховувалася специфіка міст, розташованих у «смузі осілості». Натомість міністр мав протилежну думку. Його відповідь від 27 квітня 1905 р. за № 2607 гласила: «... я не знаходжу достатніх підстав для задоволення клопотання..., так як ст. 56 Міського положення визначає граничну норму числа гласних у складі думи..., а тому чисельний склад останньої не може бути більше визначеного... загального числа гласних»³¹.

Міністерське рішення стало беззаперечною вказівкою для Присутствія уповноважити у міську думу лише 4-х євреїв. До уваги взяли характеристики на кандидатів, написані поліцеймейстером на предмет політичної лояльності до імперської системи управління та, що важливо, авторитетності серед місцевої людності. Поміж 160 потенційних виборців-євреїв поліцеймейстер виокремив «Якова Гуревича, як людину освічену, яка володіє даром слова,

цілком благонадійна і не приналежна до жодного антиурядового товариства; Ісаака-Максима Маркельса, людину, яка володіє значними коштами, цілком благонадійна і користується повагою та величезною довірою як серед єврейського, так і російського населення; Боруха Морголіна та Гіршу Уріна, які з політичної точки зору цілком благонадійні, мають великий вплив серед євреїв та користуються повагою й авторитетом у єврейського і російського населення»³². Засідателі Присутствія проголосували за призначення думцями провізора, почесного громадянина Чернігова Ісаака-Максима Маркельса, купців Веніаміна Зороховича, Гіршу Уріна та спадкового почесного громадянина, купця Шлему Шлепянова. Як бачимо, все ті ж обличчя — Г. Урін та Ш. Шлепянов. Тільки з огляду на потребу 4-х гласних, з'явилися дві нові постаті, при цьому одна з них — В. Зорохович — вибраний суто формально, для чисельності. Переконаємося у тому, бо відразу ж пан Зорохович написав заяву, наголосивши, що «він глибоко вдячний... за обрання..., проте не може взяти на себе цю почесну посаду... Проживаючи у своєму маєтку в с. Буровка, віддаленому від Чернігова, людина стара і хвора, не має жодної можливості з'явитися на засідання і виконувати моральний обов'язок і свої зобов'язання перед товариством...»³³. Члени Присутствія не знали про такі обставини? Думається, знали, бо кожна кандидатура обговорювалася, і, головне, вибирали серед обмеженого контингенту, де практично усі були на виду. Законодавство уможливило право голосу для заможних станів, призначувані ж євреї, зазвичай, наживали статків й соціального статусу купецькою діяльністю, були власниками чернігівських магазинів, готелів, інших торгово-підприємницьких закладів. Такі особи не могли лишитися непоміченими, розчинившись у міському соціумі.

Виборча кампанія 1905 р. прикметна ще й тим, що напередодні присяги думців усі четверо євреїв показово відмовилися від громадських обов'язків. Виважено та ґрунтовно пояснив такий вчинок провізор І. Маркельс. У його баченні, квінтесенцією ідеї міського самоврядування був принцип виборності. Лише місцева спільнота може делегувати тих осіб, котрі є найдостойнішими, аби дбати про її потреби. Однак, «... до євреїв, — зауважив І. Маркельс, — у даному випадку застосовується виняток. Гласні-євреї не вибираються, а призначаються. Такий спосіб перебуває у принциповому й різкому протиріччі з самим змістом і сутністю ідеї міського самоврядування. Він... може призвести лише до шкоди і збитків для населення, оскільки віднімає в останнього свободу виборів. Гласні-євреї, не маючи довіри населення, не будучи упевнені в тому, що бажані йому, позбавлені, на мій погляд, морального права обіймати цю посаду, бо вони є як би нав'язаними тій установі, членами якої перебувають. ...не даючи можливості єврейському населенню брати участь у виборі осіб, які захищають інтереси міста, а, отже, і їх, не є ... заслуженим і справедливим стосовно них [євреїв. — Л.Ш.], так як обов'язки єврейської частини населення щодо міста зовсім не поступаються

обов'язкам решти населення». З урахуванням вищевказаного, заявник підсумував: «... виняток стосовно євреїв, суперечить інтересам міста, інтересам єврейської частини населення, не відповідає гідності установи виборної, якою є дума, і водночас є не зовсім справедливим щодо євреїв, які, завдяки цьому, викреслюються з числа осіб, наділених правом захищати інтереси міста; я, на мій глибокий жаль, вважаю не вправі брати на себе звання гласного Чернігівської думи, незважаючи на моє душевне бажання слугувати інтересам міста»³⁴. Приклад І. Маркельса наслідували В. Зорохович, Г. Урін та Ш. Шлепянов, продемонструвавши відмову від громадських обов'язків³⁵.

Звернення І. Маркельса зачитали перед зібранням новообраної думи і, як нам бачиться, воно не справило на гласних ефекту несподіванки. До такого висновку спонукають задокументовані виступи думця Миколи Пухтинського і міського голови Аркадія Верзилова. Зокрема, М. Пухтинський наголосив, що «... майбутнє суспільство облаштовується на правильних засадах; призначення гласних євреїв суперечить цим засадам; наша дума повинна наслідувати приклад інших і звернутися куди слід, щоб представники населення обиралися шляхом загального голосування, а не шляхом класовим або за вказівкою бюрократії». А. Верзилов, зі свого боку, підтримав, додавши: «... дума визнала діючий порядок обрання гласних не нормальним і буде клопотати про делегування гласних від усього населення без огляду на національність»³⁶. Як вже вказувалося, питання про зміну умов залучення євреїв до роботи громадського управління актуалізувалося на думському засіданні, й уповні очевидно, більшість гласних солідаризувалися з представниками єврейської спільноти.

Потрактування І. Маркельсом сутності міського самоврядування свідчить про істотно інше розуміння принципів делегування гласних. Якщо наприкінці XIX ст., у процесі підготовки Положення 1892 р., акцент зробили на майновому цензі, передбачаючи прихід до виборного управління осіб заможних, освічених й соціально впливових. То на початку XX ст., та ще й в умовах революційних настроїв 1905 р., на перший план виходить ідея значимості особи, місця й авторитетності у громаді без огляду на станове походження, національну й релігійну спрямованість, матеріальні статки. Громада формує місцеве врядування, а отже, має цілковите право делегувати достойних, виключно з точки зору людських якостей і професійних характеристик. Понад те, у заяві І. Маркельса та постанові думи проглядається бажання, щоби самоврядування відповідало своєму призначенню — самостійне господарювання на місцях без втручання держави.

Проте, 1905 р. не справдилися сподівання про корективи міського законодавства. Хоча ж 1906 р. міністр внутрішніх справ Петро Столипін запропонував імператорові відмінити обмеження щодо євреїв, «які особливо драгують єврейське населення Росії й не приносять ніякої користі, ... тільки активізують революційні настрої єврейської маси...»³⁷. Підтримки не було, царат інакше оцінював місце євреїв у тогочасному соціумі.

7 лютого 1907 р. П. Столипін подав на розгляд Ради міністрів «Головні засади реформування земських і міських громадських управлінь»³⁸. У них врахувалися стрижневі пропозиції діячів місцевого врядування, які наполягали, насамперед, на розширенні делегатів від громади, формату повноважень інституцій самоврядування та джерел доходів до бюджетів. Рада міністрів констатувала: «реформа земського і міського самоврядування є завданням надзвичайно широким і складним», через те проект, озвучений П. Столипінін, передали на обговорення новосформованого Особливого зібрання під головуванням начальника Головного управління у справах місцевого господарства Міністерства внутрішніх справ Сергія Гербеля³⁹. У грудні того ж 1907 р. проект муніципальної реформи знову надіслали до Ради міністрів, члени якої, після тривалих дебатів і внесених пропозицій, зобов'язали П. Столипіна підготувати Положення про земські та міські установи⁴⁰. Знадобилося на те п'ять років.

Між тим, повертаючись до виборчих кампаній у Чернігові, спостерігаємо тенденцію, з одного боку, збільшення абсолютної чисельності євреїв, які теоретично могли би голосувати, з іншого — зменшення питомої частки вибраних Присутством гласних-євреїв і в своїй громаді, і серед загалу думців. Підтвердженням цього є результати виборів 1909, 1913 рр. Зокрема, 1909 р. право на волевиявлення дозволялося б 150 євреям: 135 осіб володіли нерухомим майном, 15 — закладами стаціонарної торгівлі⁴¹. Присутствія вибрало гласними 3-х чол., тобто, 2% з-поміж планованих виборців і 8,1% від усіх думців (37 чол.)⁴². 1913 р. виборче право уможливлювалося вже для 274 євреїв, з яких 263 особи — власники нерухомості, 11 — володіли торговими закладами на основі промислових патентів⁴³. Відсоток думців-євреїв склав 5% (3 чол.) від загалу гласних (60 чол.) та 1,1% — поміж виборців-євреїв⁴⁴.

1912 р. урядовий проект нового Міського положення врешті потрапив до Державної думи, однак, до революції 1917 р. він виявився не вартим уваги депутатів. Довготривалий процес розробки міського законодавства завершили в часи Тимчасового уряду. Згідно з його розпорядженням до роботи залучилися Союз міст, Головне управління у справах місцевого господарства та Московський комітет громадських організацій⁴⁵. Підготовлений ними акт базувався на загальному виборчому праві без будь-яких на те обмежень. Постанова Тимчасового уряду «Про проведення виборів гласних міських дум і про дільничні міські управління» набула чинності 15 квітня 1917 р. Не акцентуючи на деталях, зауважимо, що відповідно до ст. 3 право голосу здобули усі жителі міста, котрі досягли 20-річного віку, незалежно від статі, національності, матеріального становища і терміну проживання у населеному пункті⁴⁶. Нова виборча система, як слушно зауважила Л. Писарькова, кардинально відрізнялася від Положення 1892 р. «... Росія, — переконана дослідниця, — здійснила різкий стрибок і не лише наздогнала, але в багато

чому навіть випередила більшість розвинутих країн Західної Європи. На той час загальне виборче право було запроваджене тільки в Англії, Франції, Швейцарії, Бельгії, Норвегії, Іспанії, Португалії, Болгарії, США та Австрії»⁴⁷. Подальші події 1917 р. принципово усе змінили...

Окреслена проблема, безумовно, не вичерпується даною розвідкою, однак, наведені факти уможливають зробити наступні висновки. По-перше, наприкінці XIX — на початку XX ст. у Чернігові, що входив до «смуги осілости», була численна єврейська громада, складаючи 30–40% від усіх містян. Незважаючи на це, вона не могла брати участь у виборах до органів громадського управління. Закон уможлилював лише призначення гласних-євреїв членами Губернського із земських і міських справ присутствія, чим вочевидь порушував одну із ключових засад самоврядування — принцип виборності. По-друге, упродовж означеного часу чітко окреслилася тенденція: на фоні збільшення чисельності потенційних виборців-євреїв зменшувалася питома вага гласних-євреїв між виборцями і між думцями. Як результат — 1905 р. євреї демонстративно відмовилися від громадських обов'язків у думі, покладених на них Присутствієм, наголосивши на несправедливості законодавства щодо національної спільноти. І, по-третє, оцінюючи в цілому стосунки між різними етносами в українських землях імперського часу, не можна не погодитися з твердженням, що правове та економічне становище євреїв в Україні визначалося, в першу чергу, політичною стратегією держав-поневолювачів, а не ставленням українського народу, який сам був об'єктом гноблення⁴⁸.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Полное собрание законов Российской империи. — Собрание 3-е. — Т. 12: 1892. — От. № 8215–9215 и дополнения. — СПб., 1895. — Закон № 8708. — С. 435 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=430&part=1608

² Там же. — С. 437.

³ Там же. — С. 438.

⁴ Там же. — С. 441, 446.

⁵ Там же. — С. 441.

⁶ Нікітін Ю. Взаємовідносини міських суспільних управлінь і місцевої адміністрації на прикладі Чернігівської губернії у 70-х рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Пам'ять століть. — 2007. — № 1. — С. 79–86; *Його ж.* Вибори до органів міського самоврядування та їх діяльність у Чернігівській губернії у 70 рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Література та культура Полісся. — Ніжин, 2005. — Вип. 28. — С. 57–62; *Його ж.* Основні витратні статті міських бюджетів на прикладі міст Чернігівської губернії у 70-х рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Пам'ять століть. — 206. — № 3/4. — С. 176–183; *Його ж.* Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування / Ю. Нікітін. — Вінниця, 2014. та інші.

⁷ Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. — 2005. — № 6. — С. 27–35; Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. — 2006. — № 2. — С. 11–19.

⁸ Морозова А. Єврейське населення лівобережної України в другій половині XIX — на початку XX ст. / А. Морозова. — К., 2009. — С. 66.

⁹ Там само. — С. 239, 246.

¹⁰ Там само. — С. 247.

¹¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. 127, од. зб. 117, арк. 2.

¹² Там само, арк. 4.

¹³ Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLVIII. Черниговская губерния. — Чернигов, 1905. — С. 1, 111.

¹⁴ Календарь Черниговской губернии на 1905 г. — Чернигов, 1904. — С. 228.

¹⁵ Морозова А. Вказ. праця. — С. 247.

¹⁶ Там само. — С. 70, 71, 72.

¹⁷ Там само. — С. 75.

¹⁸ Полное собрание законов Российской империи... — С. 432.

¹⁹ Гольдин С. Еврей как понятие в истории имперской России / С. Гольдин // «Понятия о России»: к исторической семантике имперского периода. — Т. 2. — М., 2012. — С. 366.

²⁰ Погребінська І. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець XIX — початок XX ст.) / І. Погребінська // Український історичний журнал. — 1996. — № 4. — С. 125.

²¹ Шара Л. Чернігівська міська дума (70–90-і роки XIX ст.) / Л. Шара. — Чернігів, 2010. — С. 47.

²² Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления: 1870–1900 гг. — Чернигов, 1901. — С. СХХVIII.

²³ Державний архів Чернігівської області (Держархів Чернігівської обл.), ф. 145, оп. 2, спр. 1165, арк. 58 зв.

²⁴ Там само, арк. 59 зв.

²⁵ Там само, оп. 1, спр. 784, арк. 6.

²⁶ Там само, спр. 782, арк. 4 зв.

²⁷ Там само, оп. 3, спр. 1558, арк. 14 зв., 15.

²⁸ Там само, арк. 14.

²⁹ Там само, арк. 15.

³⁰ Там само, арк. 17, 17 зв.

³¹ Там само, арк. 40, 40 зв.

³² Там само, арк. 44, 44 зв.

³³ Там само, арк. 88 зв., 89.

³⁴ Там само, арк. 89, 89 зв.

³⁵ Там само, арк. 137 зв.

³⁶ Там само, арк. 90.

³⁷ Морозова А. Вказ. праця. — С. 54.

³⁸ Писарькова Л. Городские реформы в России и Московская дума / Л. Писарькова. — М., 2010. — С. 234.

³⁹ Там же. — С. 235.

⁴⁰ Там же. — С. 237.

⁴¹ Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп.1, спр. 784, арк. 6.

⁴² Там само, спр. 782, арк. 4 зв.

⁴³ Там само, арк. 6.

⁴⁴ Там само, арк. 76.

⁴⁵ Писарькова Л. Указ. соч. — С. 237.

⁴⁶ Там же. — С. 239.

⁴⁷ Там же. — С. 240.

⁴⁸ Погребінська І. Вказ. праця. — С. 124.

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2015 р.

Л.Н. Шара

ПРЕДСТАВИТЕЛИ ЕВРЕЙСКОЙ ОБЩИНЫ В СОСТАВЕ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ (1893–1917 гг.)

Статья посвящена проблеме представительства евреев в составе Черниговской городской думы, которая функционировала на протяжении 1893–1917 гг. Речь идёт об условиях приобретения евреями прав гласных на основании Положения в 1892 г.; показана в динамике их численность и относительная доля среди потенциальных избирателей-евреев и среди общего числа городских гласных; охарактеризована позиция гласных-евреев относительно законодательного ограничения отстаивать интересы своей общины в городском самоуправлении Чернигова.

Ключевые слова: Городское положение в 1892 г., городское общественное управление, городская дума, избирательные права, гласные, представительство, еврейская община.

L.M. Shara

REPRESENTATIVES OF THE JEWISH COMMUNITY AS A PART OF THE CHERNIHIV CITY DUMA (1893–1917)

The article is devoted to the problem of Jews' representation in the Chernihiv city дума, which functioned during 1893–1917. The conditions of acquisition the rights of a member of the city дума by Jews according to the Regulation in 1892 is mentioned; the dynamics of their number and relative share among potential Jewish voters and the total number of members of the city дума is shown; the position of Jewish members of the city дума regarding the legislative restrictions to defend the interests of their community in the Chernihiv municipality is characterized.

Keywords: City Regulation in 1892, city public administration, city дума, voting rights, members of the city дума, representation, the Jewish community.